

УДК 37.015.31“19/20”:613.42(045)

О. І. ОНИПЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент
КЗ “Харківська гуманітарно-педагогічна академія” ХОР

АНАЛІЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ СТОСОВНО СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

У статті зазначено, що одними з перших до проблем статевого виховання звернулися західноєвропейські педагоги, намагаючись відгородити підростаюче покоління від передчасного знайомства зі статевим життям. Зауважено, що західноєвропейська педагогіка виходила з того, що статевий інстинкт охоплює людину цілком, позначаючись на всіх сферах її фізичного й психічного життя, тому надзвичайно важливо контролювати статево-рольову соціалізацію дітей та підлітків, попереджати передчасний статевий розвиток дітей і ретельно спостерігати за нормальним його перебігом.

Наголошено, що пріоритет у розробці проблем статевого виховання належав таким європейським ученим, як: І. Базедов, Дж. Бедлей І. Блох, Є. Скіттейн, Є. Етельмер, І. Крафт-Ебінг, М. Лишневська, А. Молль, Ф. Паульсен, А. Форель, З. Фройд, Є. Шепперд, Є. Штиль тощо.

Ключові слова: західноєвропейська література, статево-рольова соціалізація, статево виховання, статева просвіта.

Аналіз іноземної літератури стосовно питань статево-рольової соціалізації дітей та підлітків, статевої просвіти, статевого виховання, оздоровлення відносин між статями показав, що на межі ХІХ–ХХ ст. ця тема давно вже була винесена на Заході з тиші кабінетів учених і літераторів, серйозно ставилася на обговорення і в суспільстві, і в пресі; однаково гаряче дебатовалася як серед лікарів і педагогів, так і серед громадськості. Проблеми, пов’язані зі статевим життям, привернули до себе увагу широких мас населення, у зв’язку з чим, наприклад, місцеві комітети німецької соціал-демократичної партії влаштовували спеціальні лекції й бесіди із цих питань, уважаючи за потрібне навіть видавати окремі брошури з поясненням статевого відносин дітям [4].

Інтерес цей можна пояснити ускладненням суспільних відносин того часу, бурхливою й важкою діяльністю людей, розвитком міського життя; виникненням усередині людських суспільств великих груп людей, неспроможних правильно задовольняти свої життєві потреби, що призвело до того, що й відносини між статями стали ненормальними, хворобливими. Розвиток проституції, поширення венеричних хвороб, не говорячи вже про численні моральні страждання, пов’язані з неправильним вирішенням питань про статі, що змушувало тогочасне суспільство жадібно шукати шляхи та засоби для оздоровлення статевого відносин.

Одними з перших до проблем статевого виховання звернулися західноєвропейські педагоги. Намагаючись знайти вихід із ситуації, що склалася, та відгородити підростаюче покоління від передчасного знайомства зі

статевим життям, педагоги звернулися до проблеми, яку раніше багато в чому ігнорували. Західноєвропейська педагогіка виходила з того, що статевий інстинкт охоплює людину цілком, позначаючись на всіх сферах її фізичного й психічного життя. Тому надзвичайно важливо попереджати передчасний статевий розвиток дітей і ретельно спостерігати за нормальним його протіканням.

Аналіз досвіду статевого виховання показує, що процес його становлення й розвитку мав конкретно-історичний характер, на пряму залежав від розвитку суспільства, його уявлень про норми статевої поведінки, конфесіональних особливостей, сукупності культурних, соціально-політичних, економічних та інших реалій, від рівня розвитку наукових уявлень.

Найбільш ґрунтовні дослідження в галузі теоретичних засад статево-рольової соціалізації дітей та підлітків означеного періоду здійснили: В. Кравець “Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя в педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн” (2009 р.); С. Девятих “Статеве питання і сексуальна педагогіка в Росії на межі ХІХ–ХХ ст.” (2011 р.); С. Міжева “Проблеми статевого виховання у вітчизняній школі і педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст.” (2011 р.); О. Бялик “Суспільно-історичні передумови статевого виховання учнівської молоді” (2015 р.); В. Кравець “Сексуальна педагогіка” (2016 р.).

Мета статті – здійснити аналіз стану розвитку питання статево-рольової соціалізації дітей та підлітків на межі ХІХ–ХХ ст. у працях західноєвропейських педагогів, лікарів і громадських діячів; показати шляхи вирішення проблеми статевого виховання в родині, в школі, в суспільстві та надати рекомендації стосовно засобів статево-рольової соціалізації дітей та підлітків через відповідно організоване статеве виховання.

Отже, “статеве питання” привертає увагу суспільства на межі ХІХ–ХХ ст. Ним сильно захоплювалися, читалися лекції, доповіді, з’явився надзвичайний попит на літературу, присвячену цьому “модному” питанню. При цьому разом із солідними працями (І. Блох, І. Крафт-Ебінг, А. Форель тощо), трактатами загального характеру й спеціальними роботами з окремих аспектів статевої проблеми (питання проституції, прав материнства, карної медицини, статевої етиці, венеризму) набувають також широкого розповсюдження всілякі листки, брошури, складені в більшості випадків людьми неосвіченими, які мали на меті суто комерційні цілі [11].

“Знайомство із властивостями статевих органів, – зазначає А. Бебель у своїй відомій книзі “Жінка й соціалізм”, – так само необхідне, як і знайомство з властивостями інших органів, і людина повинна приділяти догляду за ними однаково увагу. Із цього випливає, що знання фізіології й анатомії різних органів та їх функцій у чоловіків і жінок повинне було б бути також поширене, як і інші галузі людського знання. Озброєна точними знаннями своєї фізичної природи, людина на багато життєвих умов буде дивитися по-іншому”.

Але, як це не дивно, велику перевагу перед ХІХ ст. має остання чверть ХVІІІ ст., яку взагалі можна назвати героїчним періодом педагогіки – настільки геніальний був тоді розмах думки, й так багато з'явилося в той час оригінальних і плідних педагогічних ідей. Так, ще в 1785 р. було опубліковано працю відомого педагога Х. Г. Зальцмана (1744–1811), керівника виховного закладу в Шнепфентале, який у своєму творі “Про секретний звук молоді” (“Ueber die heimlichen Sunden der Jugend”) не тільки доводив нагальну потребу своєчасного ознайомлення дітей із найбільш інтимними функціями людського тіла, а й досить докладно розробив питання про те, коли і як треба знайомити дітей зі сферою статевої просвіти. До речі, пізніші спроби вирішення цього питання є певною мірою копіями оригіналу [6].

Популярний німецький гуморист ХVІІІ ст. Ж.-П. Ріхтер, глибокий і тонкий знавець дитячої душі, у своєму педагогічному трактаті “Левана, або вчення про виховання” в цілій низці дотепних порівнянь, почерпнутих ним із рослинного й тваринного світу, ознайомлює дітей з різноманітними явищами сексуального життя.

В 1899 р. у “Міжнародному етичному журналі” було опубліковано статтю священика-педагога Луттелтона (Lyttelton) про ознайомлення дітей із життям роду, що звернула на себе увагу педагогів майже всіх культурних країн, незважаючи на те, що багато чого в ній було лише повторенням або подальшою розробкою положень, сформульованих у книзі Х. Г. Зальцмана. Приблизно в той самий час в Англії було зустрінuto суспільством з великою симпатією невелику працю Е. Етельмер “Дитячі бутони” (Ellis Ethelmer “Baby Buds”), що була оригінальною спробою розробити плани бесід і відповідей матері на питання, що часто задають діти, які намагаються дізнатися, звідки взявся братик або сестричка, або як узагалі народжуються люди на світ Божий. Ця праця мала такий успіх, що незабаром була перекладена на німецьку мову й видана німецьким “Ферейном захисту юності”.

Серед англійської літератури цього періоду, присвяченої статевому питанню, можна відзначити кілька книг Є. Шепперд “Чоловік і жінка, або як має відноситися чоловік до жінки і їх майбутньої дитини” (1906 р.), “Молодим людям і батькам для синів. Бесіди про статеве життя людини” (1908 р.). З'явилися дві книги німецьких авторів – Є. Штиль “Один з обов'язків матері. Посібник із сексуального виховання” (1905 р.) та М. Лишневської “Статеве виховання”, в яких докладно описано прийоми та способи просвіти дітей у галузі статевого життя людей і тварин.

Досить докладно говорить про необхідність просвіти, про те, хто й коли її повинен здійснювати, про час та обсяг необхідних відомостей, про спосіб навчання, спостереження та керівництва дітьми д-р Кох (“Поширення життя” (Штутгарт, 1901 р.); Dr. Koch “Die Vermehrung des Lebens” (Stuttgart, 1901)). Нарешті, значно ширше порушує питання Е. Екштейн (“Сексуальне питання у вихованні дитини” (Лейпциг, 1904 р.); E. Eckstein “Die Sexualfrage in der Erziehung des Kindes” (Leipzig, 1904)), говорячи про статево просвіту як засіб проти статевого пороку, про прос-

титуцію, про невдалі шлюби, шлюби з розрахунку, незаконнонароджених дітей тощо.

Заслуговує на увагу збірник статей зі статевого виховання дітей, значна частина публікацій якого належить авторам-жінкам: Г. Фюрт, Б. Геринг, Е. Екштейн, Е. Вибираль, Е. Мюке, Е. Ландман, А. Абреш, Е. Стриговська, М. Мартін, Е. Силланд (“Походження людини. Збірник статей зі статевого виховання дітей”). Більшість із них розглядають статеve виховання з позиції матері, а не професійного педагога, що вказує, по-перше, на ступінь актуальності цього питання серед батьків, зокрема матреїв, а по-друге – на широту й прогресивність поглядів німецьких жінок у статево-рольвій соціалізації дітей та підлітків у німецькій педагогічній думці на межі ХІХ–ХХ ст. [7].

Фундаментальна праця німецького психоаналітика А. Молля присвячена винятково статевоmu життю дітей. Автор намагався охопити, за можливістю, всі медико-педагогічні наукові відомості свого часу, що ілюструють пробудження й розвиток статевиx інстинктів у дітей, і поділитися численними випадками зі своєї практики, що свідчать про те, як рано виникає статеve почуття в дитини. Разом з тим, він зробив спробу окреслити всі розбіжності з питання статевоmu виховання й дав свій рецепт гігієни й дієтики статі, відобразивши в ньому панівні погляди серед західноєвропейських фахівців. Перелік ключових питань, розглянуті А. Молем у книзі “Статеve життя дитини”, свідчать про різноманітність цих аспектів: статеві органи, статеві почуття, статеві відмінності в дитинстві, вторинні статеві ознаки, статеve дозрівання, приховані сексуальні явища, значення статевоmu життя дитини, дитина як об’єкт статевиx замахів, статеve виховання, статева просвіта тощо.

Знаходимо численні факти, наведені А. Моллем, що вказують на раннє пробудження в дитини статевиx інстинктів. Починаючи з самого раннього дитинства, коли спостерігається так званий нейтральний період і дитина майже не виявляє ніяких статевиx ознак, автор переходить на другий період, коли в дитини починаються неясні статеві переживання, але вони ще не строго диференційовані. Любов у цей час, зазначає А. Молль, поширюється в дітей на представників однакової з ними статі: хлопчик у цій стадії недиференційованого статевоmu життя закохується в учителя, у свого шкільного товариша; дівчинка – у свою гувернантку або подругу по пансіону. Цей період статевоmu життя дітей має величезне значення, “оскільки іноді він непомітно дає початок статевиx збоченням, що отруюють існування дорослих людей, але частіше цей період безпосередньо переходить у наступну нормальну стадію диференційованої статевої любові, причому колишні девіації повністю зникають, не виявивши ніякого впливу на характер сексуальних переживань юнака або дівчини” [4, с. 145].

Зазначимо ще одну фундаментальну працю стосовно статевоmu питання відомого вченого-психіатра А. Фореля, яка варта нашої уваги, – “Сексуальне питання. Наукове, психологічне, гігієнічне й соціологічне до-

слідження для освічених людей” (“Die sexuelle Frage. Eine naturwissenschaftliche, psychologische, hygiensche und soziologische Studie fur Gebildete”, von August Forel). Видана наприкінці 1904 р., ця об’ємна книга в 600 сторінок витримала протягом року цілих п’ять видань і була переведена на інші мови. Надаючи величезного значення сучасній сексуальній проблемі, “оскільки від її найкращого вирішення значною мірою залежать щастя й добробут прийдешнього людства”, А. Форель зазначав: “Я ретельно намагався уникнути двох крайнощів: з одного боку, сухого розмірковування моралістів, з іншого боку – спокусливого еротизму. Робота в галузі сексуального питання вимагає високого ступеня індивідуальної незацікавленості, що становить великі труднощі” [5, с. 72–73].

Уся книга поділена на дев’ятнадцять глав, що органічно розділені на чотири основні частини. У першій частині ми знаходимо опис органів і їх функції, дослідження фізіологічної природи статевої потреби в чоловіка й жінки, звідси й психічні особливості, що впливають. Друга частина, “етнологічна”, розглядає, головним чином, прадавню й новітню історію людського статевого життя у зв’язку з історією родини й шлюбу. Третя частина присвячена сексуальній патології. І, нарешті, найбільша – четверта – частина, що відрізняється найбільшою оригінальністю й різноманітністю матеріалу, має терапевтичний характер. Тут є кілька аспектів, які розглядають вплив зовнішніх життєвих умов на статеве життя (клімат, сільське й міське життя, багатство й бідність, самотність і громадськість тощо); вплив на статеве життя релігії, права, мистецтва, моралі, навіть політики; відношення сексуального життя й медицини, а також з’ясування ролі сексуального питання в педагогіці [5, с. 75].

В галузі моральності й самодисципліни вбачає основне завдання здорового сексуального виховання Ф. Паульсен (“Сучасне виховання й сучасна моральність”), тому найкращим засобом статевого виховання молоді вже в ранньому віці повинне бути *виховання міцних звичок*. Головне завдання статевого виховання дітей та підлітків, говорить він, – *попереджати й охороняти*: треба опікувати молодь від зараження уяви брудними й вульгарними виставами, треба виховувати соромливість і почуття охайності до ступеня інстинктивних гарантій; нарешті, надто важливо зміцнення волі, що підсилює духовне я проти спокус почуттєвої природи та її інстинктів. Приучення до самодисципліни, виховання здатності до напруженої праці, презирство зніженості, ідеал мужньої сили та бадьорості – ось основні засоби та якості, що маюць попередити от небезпеки молодь, вважає Ф. Паульсен.

У системі виховання Ф. Паульсен “кличе нас “назад”, до “educatio strenua”, тобто до строгого й серйозного виховання за старих часів, згідно з яким вічними постулатами справжнього виховання повинні бути *три імперативи*: “1. Вчися коритися! 2. Вчися напружувати всі свої сили! 3. Вчися відмовляти собі й приборкувати свої бажання!” [3, с. 133].

Деякі автори мали релігійний підхід до обговорення цього питання, що дає змогу їм просто обговорювати його з дітьми. Рекомендації зі статевого виховання д-ра Стола (“Що необхідно знати кожному хлопчикові”) та М. Вуд-Аллен (“Що необхідно знати кожній дівчинці”) мають структуру бесід (відповідно – із хлопчиками й дівчинками), де автори дають досить цінні поради з приводу того, як дитина могла б відгородити себе від численних внутрішніх і зовнішніх небезпек на шляху передчасного пробудження статевого життя.

Головна порада полягає в тому, щоб культивувати із самого раннього дитинства в дитині релігійне, суто містичне відношення до цього предмета, яке може облагородити й підняти її, “наблизити до таємниць буття й викликати в кожній живій людині побожний трепет перед ними, поза яким предмет цей завжди має вульгарний і низинний характер” [9, с. 35].

Головним акцентом внутрішньої дисципліни д-р Столл називає звернення до Христа. А згодом за внутрішньою дисципліною впливає й зовнішня, що полягає в дотриманні таких порад: 1) потрібна надзвичайна обережність у виборі книг, тому необхідно зовсім відмовитися від читання книг, які спрямовують увагу в бік чуттєвості; 2) кращий спосіб позбавитися чуттєвості – це порушення розумового інтересу через знайомство з науками взагалі та особливої пристрасті до однієї з них.

Кілька порад стосовно статевої гігієни, які дає д-р Столл і М. Вуд-Аллен, зводяться до такого: достатньо свіжого повітря як удень, так і вночі, купання, всебічних фізичних вправ, простого й діяльного способу життя, осмисленої й доцільної роботи й захоплення роботою, помірності й регулярності в їжі, відсутності всього збудливого – навіть кави й чаю тощо.

Остання частина книги “Що необхідно знати кожному хлопчикові” присвячена опису змін і переживань (як фізичних, так і моральних), яких зазнають хлопчики при так званому перехідному віці. Попередити про них хлопчика необхідно, тому що в більшості з них період цей проходить дуже болісно й бурхливо, нормальне життя порушується, і починається досить складний психічний процес, при якому в хлопчику, поряд із самими піднесеними й альтруїстичними почуттями й переживаннями, прокидаються неприборкані, грубі інстинкти. Завдання вихователя – в умілому керівництві й приборканні цих інстинктів [9, с. 40].

Висновки. Отже, пріоритет у розробці проблем статевого виховання належав європейським ученим. Західноєвропейська педагогіка виходила з того, що статевий інстинкт охоплює людину цілком, позначаючись на всіх сферах її фізичного й психічного життя. Тому надзвичайно важливо контролювати статево-рольову соціалізацію дітей та підлітків, попереджати передчасний статевий розвиток дітей і ретельно спостерігати за нормальним його перебігом. Ґрунтуючись на досягненнях фізіології, медицини й психології того часу, вони розглядали статевий інстинкт як сукупність спадкових і придбаних якостей, відзначали вплив статевих потреб на фізичний і психологічний стан людини, були прихильниками статевої просвіти ді-

тей, виступали за тісну взаємодію родини й школи в питаннях статевого виховання (Дж. Бедлей, І. Блох, М. Вуд-Аллен, Е. Екштейн, Е. Етельмер, І. Крафт-Ебінг, М. Лишневська, А. Молль, Ф. Паульсен, А. Форель, З. Фройд, Е. Шепперд, Е. Штиль тощо).

Список використаної літератури

1. А-р Л. Объяснение полового вопроса детям (Точка зрения педагога Пр-а, доктора Кемсиеса, перевод). *Русская школа*. 1909. № 5. С. 86–92.
2. Бэдлей Дж. Обращение к родителям по вопросу о разъяснении детям различия полов. *Воспитание и обучение* / в переводе Н. Жаринцевой. 1901. № 5. С. 193–216.
3. Зоргенфрей Г. О половом просвещении. *Русская школа*. 1905. № 10–11. С. 151–160.
4. Канель В. Половой вопрос в жизни детей. *Вестник воспитания*. 1909. № 4. С. 138–171.
5. Лозинский Е. Насущные вопросы нашей половой жизни и нравственности (по А. Форелю). *Вестник воспитания*. 1906. № 6. С. 67–114.
6. Лозинский Е. Проблемы сексуальной педагогики. *Вестник воспитания*. 1904. № 2. С. 31–75.
7. Лозинский Е. Современное воспитание и половая нравственность (по Паульсену). *Вестник воспитания*. 1908. № 6. С. 110–141.
8. Мижева С. Р. Проблемы полового воспитания в отечественной школе и педагогике конца XIX – начала XX в.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Пятигорск, 2011. 20 с.
9. Накашидзе Е. Половое воспитание при современном научном, нравственном и религиозном освещении. *Русская школ*. 1913. № 2. С. 22–44.
10. Паульсен Ф. Современное воспитание и современная нравственность. Москва, 1909. 41 с.
11. Трахтенберг А. Половой вопрос в семье и школе. *Воспитание и обучение*. 1913. № 8. С. 257–271.
12. Форель А. Половой вопрос. Санкт-Петербург, 1906. 678 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2017.

Онипченко О. И. Западноевропейская литература о вопросах полового воспитания детей и подростков на рубеже XIX–XX в.

В статье отмечено, что одними из первых к проблемам полового воспитания обратились западноевропейские педагоги, пытаясь найти выход из создавшейся ситуации, оградить подрастающее поколение от преждевременного знакомства с половой жизнью. Указано, что западноевропейская педагогика исходила из того, что половой инстинкт охватывает всего человека, сказываясь на всех сферах его физической и психической жизни, поэтому чрезвычайно важно предупреждать преждевременное половое развитие детей и тщательно наблюдать за нормальным его ходом.

Подчеркнуто, что приоритет в разработке проблем полового воспитания принадлежал таким европейским ученым, как: И. Базедов, Дж. Бедлей, И. Блох, И. Крафт-Эбінг, М. Лишневська, А. Молль, Ф. Паульсен, З. Фройд, А. Форель, Е. Шепперд, Е. Штиль, Е. Экштейн, Е. Этельмер и другие.

Ключевые слова: *западноевропейская литература, полоролевая социализация, половое воспитание, половое просвещение.*

Onypchenko O. Analysis of the Western European Literature on the State Health of Children and Adolescents 19th–20th Centuries

The article presents one of the first to address the problems of sexual education were Western European teachers. Trying to find a way out of the situation, to protect the younger generation from premature acquaintance with the sexual life, the teachers turned to the prob-

lem, which in the past was largely ignored by them. Western European pedagogy proceeded from the fact that the sexual instinct covers the whole person and it is reflected in all forms of his physical and mental life. Therefore, it is extremely important to prevent premature sexual development of children and carefully observe the normal course of their development.

The researches of the experience of sexual education shows that the process of its formation and development was of a specific historical nature, directly depended on the development of society, its ideas about the norms of sexual behavior, confessional features, the totality of cultural, socio-political, economic and other realities, representations.

Priority in the development of problems of sexual education belonged to European scientists. Based on the achievements in modern physiology, medicine and psychology, they considered the sexual instinct as a combination of hereditary and acquired qualities, noted the influence of sexual needs on the physical and psychological human condition (I. Blokh, A. Forel, Z. Freud, I. Kraft-Ebing, E. Shepperd), were supporters of sexual education of children, advocated close interaction between family and school in matters of sexual education (J. Bedley, E. Eckstein, E. Ethelmer, M. Lishnevskaya, A. Moll, E. Shtil), were negative about the times which placed youth in literature, put the effectiveness of sexual education in dependence on strong-willed and moral qualities and social environment (Dessuari, A. Moll, F. Paulsen, E. Shtil). The issue of the advisability of regulating the intimate life by the church were discussed (Dr. Stol, A. Forel) and the influence of joint education of children on sexual development (A. Moll). Almost all Western European teachers pointed out the impermissibility of premature sexual development of children and emphasized the importance of sexual education).

Key words: West European literature, sex-rolled socialization, sexual education, sexual enlightenment.